

Agnieszka Wedeł-Domaradzka

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: 0000-0001-8128-9536

awedel@ukw.edu.pl

Standardy praw człowieka w zakresie autopsji i ekshumacji – refleksje na gruncie prawa i praktyki Rady Europy

Wstęp

Kwestia szacunku wobec osób zmarłych, jak i wobec ich najbliższych znajdujących się w stanie żałoby jest nieodłącznym elementem niemal wszystkich kultur i ważniejszych religii. Każda z nich w swoisty sposób podchodzi do zagadnienia śmierci, wszystkie jednak traktują tę sferę jako *sacrum*. Takie podejście jest spójne z wartością, jaką stanowi życie jednostki i jednostka jako taka. Zidentyfikować tutaj można także daleko idący związek między kultem a godnością człowieka (*dignitas hominis*), szczególnie intensywnie eksponowany w kulturze zachodniej¹, co wynika z faktu, że pojęcie godności jest znane filozofii europejskiej od czasów starożytnych i ma swoje źródło w przeciwstawieniu człowieka wszelkim innym istotom żywym. Na godność jednostki zwracał również uwagę Grocjusz, wskazując, że człowiek jest tym, który przekracza inne istoty i którego godność wynika z jego nadrzędnej pozycji i jako taka musi być szanowana². Obecnie do pojęcia godności odwołują się niemal wszystkie ważniejsze dokumenty dotyczące praw jednostki³.

¹ A. Bronk, *Kategoria godności człowieka w świetle hermeneutyki*, „Analiza i Egzystencja” 2012, nr 19, s. 11.

² H. Grotius, *The rights of war and peace*, s. 935–936, http://files.libertyfund.org/files/1947/1032-02_LFeBk.pdf (data dostępu: 5.12.2023).

³ Przykładowo: 1) Karta Narodów Zjednoczonych z 26 czerwca 1945 r. podkreśla konieczność przywrócenia wiary w „podstawowe prawa człowieka, w godność i wartość człowieka”, 2) Powszechna deklaracja praw człowieka z 10 grudnia 1948 r. wskazuje na „uznanie przyrodzonej godności oraz równych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju świata oraz wiary Narodów Zjednoczonych w godność i wartość jednostki ludzkiej”, 3) preambuła Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych z 16 grudnia 1966 r., 4) Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych z 16 grudnia 1966 r.

W konsekwencji uznać należy, że sfera regulacji w zakresie praw człowieka jest tą, w ramach której najlepiej i najpełniej można dokonać rekonstrukcji standardów odnoszących się do wrażliwych spraw pośmiertnych, takich jak autopsja i ekshumacja. Celem opracowania jest więc wskazanie, z jakimi standardami prawnymi mamy do czynienia w kontekście autopsji i ekshumacji w ramach systemu Rady Europy. Analiza dotyczyć ma regulacji prawnych, zarówno wiążących, jak i mających jedynie status rekomendacji, ale też praktyki orzeczniczej Europejskiego Trybunału Praw Człowiek (dalej jako ETPC). Aspekt regulacji prawnych istotny jest z uwagi na możliwość zidentyfikowania podstaw dla ochrony praw jednostek, a praktyka orzeczenia pozwala wskazać na to, z jakimi problemami prawnymi mierzą się państwa członkowskie Rady Europy w ramach procedur objętych rozważaniami. Ważny z punktu widzenia prowadzonych analiz jest też aspekt odnoszący się do tego, czy udaje się i w jakim zakresie pogodzić regulacje prawne z praktyką oraz czy i jak kształtuje się „standard strasburski” odnoszący się do zagadnień pośmiertnych związanych z autopsją i ekshumacją.

Autopsja

Procedura sekcji zwłok (autopsji) jest dokonywana pośmiertnie w celach medyczno-prawnych. Przeprowadzenie sekcji musi przebiegać wedle ściśle określonych schematów, a powodem, dla którego się ją wykonuje, jest wyjaśnienie sytuacji, gdy zgon nastąpił nagle, niespodziewanie, w okolicznościach tajemniczych, niejasnych czy spornych. Sekcję determinować też mogą zgony w zakładach opieki zdrowotnej, gdy podejrzaną przyczyną są błędy i zaniedbania medyczne. W konsekwencji należy uznać, że autopsję traktuje się jako część procesu zbierania dowodów. Podmioty, w których wykonywana jest sekcja zwłok muszą być do tego uprawnione zgodnie z systemem regulacji krajowych, a samej sekcji musi dokonywać osoba posiadająca wymagane prawem krajowym kwalifikacje.

Standardy Rady Europy w zakresie autopsji

Podstawowym dokumentem dotyczącym standardów ochrony praw jednostki w systemie Rady Europy jest Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (dalej jako EKPC). Jako dokument o charakterze ogólnym nie odnosi się ona bezpośrednio ani do autopsji, ani do innych procedur medycznych. Jednakże w oparciu o zawarte w niej przepisy możliwe jest ustalenie zakresu tych praw, które mają szczególne znaczenie w sprawach związanych z autopsją. Zaliczyć tutaj można naruszenia art. 2 (prawo do życia),

art. 3 (zakaz tortur lub niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania), art. 6 (prawo do sprawiedliwego procesu) i art. 14 (zasada niedyskryminacji)⁴. Z perspektywy rozważanego tematu oraz analizowanego orzecznictwa ETPC warto również wskazać na art. 8 (prawo do ochrony życia prywatnego i rodzinnego) jako mający szczególne znaczenie w kontekście prawa najbliższych do kultu zmarłego. Nie bez znaczenia, w przypadku niektórych religii, może być również art. 9 (wolność wyznania) w sytuacji, gdy traktuje ona ciało zmarłego jako nienaruszalne i nie dopuszcza ingerencji medycznych. Należy jednak uznać, że zarówno w przypadku art. 8, jak i art. 9 przewidziane zostały w EKPC odstępstwa, uzasadniające ograniczenie praw chronionych tymi postanowieniami. Uzasadnieniem dla tych ograniczeń jest konieczność ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia, moralności publicznej albo praw i wolności innych osób. Tym samym dokonanie autopsji w odniesieniu do tych, których przyczyna śmierci (najczęściej związana z przepisami sanitarnymi) mogłaby stanowić zagrożenie dla innych osób bądź też gdy brak jej przeprowadzenia naruszyłby standardy rzetelnego postępowania mającego na celu wyjaśnienie przyczyny zgonu, nie powinno uwzględniać ewentualnych sprzeciwów.

Poza regulacjami EKPC na poziomie Rady Europy istnieje jeszcze dokument dotyczący procedur autopsyjnych. Został on przygotowany w 1999 r. i jest rekomendacją Komitetu Ministrów⁵ dotyczącą harmonizacji przepisów związanych z sekcją zwłok⁶. Celem wydania rekomendacji było dążenie do osiągnięcia większej zgodności regulacji państw członkowskich Rady Europy. Podkreślono również znaczenie praw jednostki ujętych w EKPC oraz znaczenie samej procedury autopsyjnej dla osób najbliższych, jak i dla toczących się w poszczególnych państwach postępowań. Nie bez znaczenia dla przyjęcia rekomendacji było również wskazanie na potrzebę badania zwłok w ramach zdarzeń o charakterze międzynarodowym (choćby w kontekście katastrof) i ich przekazywania z jednych państw do innych. Formułując zasady dotyczące procedur, wskazano na sytuacje, w których istnieje konieczność dokonywania autopsji w związku z zabójstwem lub podejrzeniem zabójstwa, wówczas gdy śmierć nastąpiła nagle, w sytuacjach podejrzenia stosowania tortur lub jakiegokolwiek innej formy niehumanitarnego czy niehumanitarnego traktowania. Do sytuacji determinujących wdrożenie procedur autopsyjnych zaliczono rów-

⁴ Recommendation R(99)3 on the harmonisation of medico-legal autopsy rules – memorandum, <https://rm.coe.int/16805e3151>.

⁵ Recommendation no. R (99) 3 of the Committee of Ministers to member states on the harmonization of medico-legal autopsy rules, adopted by the Committee of Ministers on 2 February 1999 at the 658th meeting of the Ministers' Deputies, [https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR\(99\)3.pdf](https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR(99)3.pdf).

⁶ Należy podkreślić, że inicjatywy harmonizacji postulowane były już wcześniej – Parliamentary Assembly Recommendation 1159 (1991) Harmonisation of autopsy rules, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15193&lang=en>.

niez te związane z popełnieniem samobójstwa lub podejrzeniem samobójstwa, wszelkiego rodzaju wypadki (transportowe, zawodowe czy domowe), katastrofy technologiczne lub środowiskowe, zgony osób przetrzymywanych w areszcie albo mających związek z działaniami Policji lub wojska, ciałami niezidentyfikowanymi lub szczątkami ofiar. Na treść rekomendacji składa się sześć zasad oraz załącznik dotyczący procedur specjalnych. Zgodnie z pierwszą zasadą etapem początkowym dla całej sekcji zwłok powinno być to, co dzieje się w miejscu, w którym zwłoki te zostały znalezione. Przede wszystkim konieczne jest ustalenie istnienia podejrzenia co do nienaturalnej śmierci, które powinno być zgłoszone właściwym władzom, tak aby mogły one podjąć decyzję odnośnie do dalszych działań. Gdy uznają one okoliczności śmierci za podejrzane, konieczne jest udanie się na miejsce znalezienia ciała. Dokonuje się tam wstępnych ustaleń przez Policję oraz przez biegłego sądowo-lekarskiego. Zadaniem Policji jest sfotografowanie ciała, zabezpieczenie przedmiotów znajdujących się przy ciele i w jego pobliżu, w tym tych, które mogły być przyczyną śmierci, zebranie danych od świadków oraz zabezpieczenie miejsca. Biegły sądowo-lekarski powinien zostać poinformowany o wszelkich wstępnych ustaleniach Policji, zweryfikować prawidłowość dokonanych zdjęć, opisać pozycję oraz stan zwłok, zabezpieczyć inne dowody biologiczne oraz dokonać wstępnego badania zwłok, a ostatecznie zapewnić im odpowiedni transport. Zasada druga wymaga, by autopsje przeprowadzane były przez dwóch lekarzy, z których przynajmniej jeden powinien posiadać kwalifikacje z zakresu patologii sądowej. Trzecia odnosi się do procedur identyfikacyjnych, do których zaliczono: identyfikację wizualną, analizę rzeczy osobistych, udokumentowanie cech fizycznych, badanie stomatologiczne, identyfikację antropologiczną oraz identyfikację w oparciu o odciski palców. W przypadku gdy działania te okażą się niewystarczające, konieczne jest przeprowadzenie identyfikacji genetycznej. Zgodnie z treścią czwartej zasady wymaga się, aby wszelkie działania podczas sekcji zwłok dokonywane były w sposób zgodny z etyką lekarską i z poszanowaniem godności zmarłego. Powinno się zapewnić najbliższym krewnym możliwość zobaczenia zwłok. Konieczne jest również zapewnienie wysokich standardów dokumentacyjnych dotyczących czasu przeprowadzenia sekcji, miejsca, osób zaangażowanych w procedurę wraz ze wskazaniem ich roli. Spis powinien również objąć odzież i biżuterię zmarłego. W trakcie sekcji dopuszczalne jest wykonywanie fotografii, nagrywanie filmów, a w razie potrzeby również wykonywanie zdjęć rentgenowskich. W przypadku gdy jest to uzasadnione, pobraniu podlegać powinny także wymazy. W odniesieniu do zmarłych wcześniej hospitalizowanych, dokonuje się analizy ich dokumentacji szpitalnej. Zasada piąta podzielana została na dwie części. Pierwsza z nich obejmuje procedury badania zewnętrznego zwłok, odzieży oraz dokładnej analizy ciała zmarłego. Opis sporządzony po oględzinach zewnętrznych musi zawierać dane dotyczące: wieku, płci, budowy ciała, wzrostu, grupy etnicznej i wagi, stanu odżywiania,

koloru skóry i cech szczególnych. W opisie uwzględnione muszą zostać również zmiany pośmiertne, jak i poszczególne elementy ciała, poczynając od analizy głowy, kończąc na stopach, w tym dokonanie pobrania materiału spod paznokci. Treść zebranych materiałów odnosić się powinna także do wskazania i scharakteryzowania ewentualnych urazów, otarć, siniaków, ran, ugryzień czy innych elementów ingerencji zewnętrznej. Dopuszczalne są również badania podskórne wymagające nacięcia, jak również pobranie próbek z ran. Opis objąć powinien także dokonywane wcześniej interwencje medyczne, w tym chirurgiczne. Druga z części zasady piątej odnosi się do standardu wykonania badania wewnętrznego. Obejmuje ona dokładne zrelacjonowanie działań dokonywanych podczas otwarcia trzech podlegających analizie jam ciała: głowy, klatki piersiowej i brzucha. Precyzyjnie wskazano również na zakres badań czyniony podczas otwarcia tych jam oraz konieczność pobrania próbek dla dalszych analiz. Próbki mogą być analizowane pod kątem obecności alkoholu, narkotyków, jak również koniecznych dla identyfikacji genetycznej. Za istotne, z perspektywy czynionych rozważań, należy uznać postulaty związane z ograniczeniem, o ile to możliwe, dokonywania cięć i wycięć na twarzy. Wskazano również na to, by po przeprowadzeniu sekcji zwłok zapewniono zwrot ciała w godnym stanie. Ostatnia zasada poświęcona jest standardowi przygotowania raportu z sekcji zwłok. Wskazano w niej, jaką terminologię oraz jakie elementy powinien zawierać raport. Do tych koniecznych zaliczono: dane identyfikujące raport (kody klasyfikacji chorób), pełne dane osobowe zmarłego (o ile został zidentyfikowany), datę, miejsce i godzinę śmierci (jeśli są znane) oraz datę, miejsce i godzinę sekcji zwłok, imię i nazwisko, kwalifikacje i status biegłego medyczno-prawnego, wskazanie osób obecnych przy sekcji zwłok i ich funkcje, nazwę organu zlecającego sekcję zwłok, dane osób które zidentyfikowały zwłoki, dane lekarza zmarłego, streszczenie okoliczności śmierci, opis miejsca zgonu, opis i wnioski z badań zewnętrznych i wewnętrznych zwłok, listę pobranych próbek, wyniki badań pomocniczych. W treści raportu powinna znaleźć się również ocena zgromadzonego materiału wraz z interpretacją uzyskanych wyników, jak również wskazanie przyczyny lub prawdopodobnej przyczyny śmierci.

Załącznik do rekomendacji⁷ wskazuje na potrzebę uwzględniania elementów szczególnych, tak dotyczących okoliczności śmierci, jak i samego badania, w sytuacjach gdy mamy do czynienia ze zgonem spowodowanym uduszeniem, utonięciem, morderstwem na tle seksualnym, śmiercią będącą następstwem znęcania się i zaniedbania dziecka, dzieciobójstwem, śmiercią nagłą, w wyniku postrzału, wybuchu, urazu, uderzenia tępym i/lub ostrym narzędziem,

⁷ Załącznik do Recommendation no. R (99) 3 of the Committee of Ministers to member states on the harmonization of medico-legal autopsy rules, adopted by the Committee of Ministers on 2 February 1999 at the 658th meeting of the Ministers' Deputies, s. 11, [https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR\(99\)3.pdf](https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR(99)3.pdf).

pożaru, na skutek zatrucia. Takie postępowanie obowiązuje również w sytuacjach, gdy ciało znajduje się już w stanie rozkładu.

Jak wskazują regulacje zawarte w rekomendacji, jest ona opisem technicznych czynności wskazujących na potrzebę przeprowadzenia rzetelnego postępowania. Ten aspekt może być również istotny z perspektywy godności jednostki oraz prawa do kultu, gdyż pozwala najbliższym na uzyskanie odpowiedzi na pytania dotyczące tego, jak i dlaczego zmarły zakończył swoje życie, a w niektórych przypadkach również gwarantuje pociągnięcie do odpowiedzialności tych, którzy się do tego przyczynili. Daje im to możliwość przeżycia czasu żałoby. Wydaje się, że warto byłoby przywiązywać większą uwagę do ostatniego z postulatów zawartych w rekomendacji, tzn. zapewnienia zwłokom godnego stanu. Rekomenduje się w tym zakresie, by ciało poddane sekcji przywrócono do stanu „sprzed” jej wykonania⁸. Postulat ten może być trudny (aczkolwiek nie niemożliwy) do realizacji, z uwagi na dość daleko idące ingerencje medyczne podczas dokonywania autopsji. Jego realizacji sprzyja możliwość użycia stosownego ubioru, odpowiedniego ułożenia w przeznaczony do pochówku trumnie oraz to, że standardy sekcyjne zazwyczaj nie odnoszą się do interwencji wobec widocznych części ciała.

Praktyka orzecznicza ETPC

Sekcja zwłok była przedmiotem wielu postępowań prowadzonych przed ETPC. Dotyczyły one różnych aspektów naruszenia praw jednostki, odnoszących się do standardów postępowania związanych z ustaleniem przyczyn śmierci osób wolnych⁹ i osób w detencji¹⁰, obowiązkiem przeprowadzenia sekcji¹¹, w tym terminu wykonania¹² i jej kompletności¹³, zwrotu zwłok po procedurze sekcyjnej¹⁴ czy też woli bliskich¹⁵.

Odnosząc się do kwestii ustalania przyczyny śmierci osób, które pozostają na wolności, ETPC dokonywał analizy stanu faktycznego związanego

⁸ B. Brinkmann, *Harmonization of medico-legal autopsy rules. Committee of Ministers. Council of Europe*, „International Journal of Legal Medicine” 1999, vol. 13(1), s. 13, DOI: 10.1007/s004140050271.

⁹ Wyrok ETPC z 3 listopada 2015 r. w sprawie *Olszewscy v. Polska*, skarga nr 99/12.

¹⁰ Wyrok ETPC z 25 kwietnia 2016 r. w sprawie *Petrosyan v. Azerbejdżan*, skarga nr 32427/16.

¹¹ Wyroki ETPC: z 12 października 2006 r. w sprawie *Estamirov i in. v. Rosja*, skarga nr 60272/00 i z 25 września 2008 r. w sprawie *Mezhidov v. Rosja*, skarga nr 67326/01.

¹² Wyrok ETPC z 6 listopada 2008 r. w sprawie *Khadzhaliyev i in. v. Rosja*, skarga nr 3013/04.

¹³ Wyrok ETPC z 8 lipca 1999 r. w sprawie *Tanrikulu v. Turcja*, skarga nr 23763/94.

¹⁴ Wyrok ETPC z 30 października 2001 r. w sprawie *Pannullo i Forte v. Francja*, skarga nr 37794/97; także: M.A. Nowicki, *Maskhadova i inni przeciwko Rosji – wyrok ETPC z dnia 6 czerwca 2013 r., skarga nr 18071/05*, [w:] idem, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń*, 2013, Lex.

¹⁵ Wyrok ETPC z 20 lipca 2021 r. w sprawie *Polat v. Austria*, skarga nr 12886/16.

z standardem postępowania, mającego na celu wyjaśnienie śmierć syna skarżących¹⁶. Mężczyzna zginął w lutym i został odnaleziony po ok. trzech tygodniach. Jako oficjalną przyczynę jego śmierci podano hipotermię. Jednakże, jak zauważył ETPC, mimo kilkukrotnego badania sprawy, organy dochodzeniowo-śledcze popełniły wiele uchybień. Uchybienia te dotyczyły zarówno postępowania na wstępnym etapie, jak również standardu przeprowadzenia sekcji zwłok, podczas której nie zostały właściwie zabezpieczone próbki wątroby oraz materiał spod paznokci syna skarżących. ETPC wskazał również, że standard dochodzenia wymaga, by ustalić wszelkie okoliczności zdarzenia oraz zidentyfikować i ukarać ewentualne osoby odpowiedzialne. Obowiązek ten nie dotyczy rezultatu, a podjętych środków. Obowiązkiem władz jest więc zabezpieczenie dowodów dotyczących zdarzenia, w tym badania sekcyjnego, które pozwoli na pełne i dokładne ustalenie obrażeń oraz obiektywną analizę ustaleń klinicznych, w tym przyczyny śmierci¹⁷. Brak takich ustaleń stanowi naruszenie art. 2 EKPC. Odnosząc się w tej sprawie do standardów sekcji, ETPC zwrócił uwagę na pojawiające się w innych państwach uchybienia co do praktyki sekcyjnej, takie jak: brak odpowiednich zdjęć kryminalistycznych ciała, brak wykonania sekcji i analizy histopatologicznej obrażeń i śladów na ciele¹⁸. W sprawie tej skarżący nie podnosili wprawdzie naruszenia prawa do kultu, jednakże determinacja, z jaką prowadzili postępowania oraz liczne wnioski składane celem podniesienia poziomu rzetelności postępowania na poziomie krajowym, świadczą o daleko idącej potrzebie ustalenia faktycznego losu ich syna oraz ewentualnych osób, które mogły przyczynić się do jego śmierci¹⁹.

Standardy dotyczące osób pozbawionych wolności w zakresie ustalania przyczyn ich zgonu powinny być szczególnie wysokie i obejmować ustalenia, czy państwo wypełniło swój obowiązek ochrony²⁰, a jeśli tego nie uczyniło – rozliczenie osób odpowiedzialnych²¹. W sprawie *Petrosyan v. Azerbejdżan* skarżący zarzucił naruszenie art. 2, art. 3, art. 5, art. 8, art. 13 i art. 14 EKPC, poprzez poddanie torturom i zabicie jego syna znajdującego się w nielegalnej

¹⁶ Wyrok ETPC z 3 listopada 2015 r. w sprawie *Olszewscy v. Polska*, skarga nr 99/12.

¹⁷ Ibidem, pkt 68; także: M. Lewandowski, *Standard adekwatnego i skutecznego śledztwa w rozumieniu orzecznictwa Strasburskiego Polski*, „Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne” 2012, nr 3, s. 142–143 i wskazane tam orzecznictwo.

¹⁸ Wyroki ETPC: z 27 czerwca 2000 r. w sprawie *Salman v. Turcja* [Wielka Izba], skarga nr 21986/93, pkt 106; z 8 lipca 1999 r. w sprawie *Tanrikulu v. Turcja*, skarga nr 23763/94, pkt 109; M.A. Nowicki, *Tanrikulu przeciwko Turcji – wyrok ETPC z dnia 8 lipca 1999 r.*, skarga nr 23763/94, [w:] idem, *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Kraków 2005, s. 68.

¹⁹ Zob. wyniki badań przedstawione w artykule: P. Tomczak, E.A. Cook, *Bereaved family 'involvement' in (prisoner) death investigations: whose 'satisfaction'?*, „Social & Legal Studies” 2022, s. 18–20.

²⁰ Wyrok ETPC z 27 listopada 2014 r. w sprawie *Karsakova v. Rosja*, skarga nr 1157/10, p. 48.

²¹ Wyrok ETPC z 4 maja 2017 r. w sprawie *Mustafayev v. Azerbejdżan*, skarga nr 47095/09, p. 54.

detencji, brak przeprowadzenia postępowania ustalającego przyczyny śmierci, jak również przedłużający się czas repatriacji zwłok. To właśnie ten ostatni aspekt uniemożliwił faktyczne ustalenie odpowiedzialnych za śmierć syna skarżącego. Jak podkreślił ETPC, zwłoki, które zostały zwrócone stronie armeńskiej, były w stanie daleko posuniętego rozkładu uniemożliwiającego dokonanie jakichkolwiek wiarygodnych ustaleń co do przebiegu zdarzeń i okoliczności śmierci syna skarżącego. Z dokonanych oględzin wynikało jednak, że obrażenia ciała, jakie zidentyfikowano, mogły być zakwalifikowane jako zagrażające życiu i mogące spowodować śmierć²².

Zagadnieniami dotyczącymi obowiązku dokonania sekcji zwłok ETPC zajął się, wydając rozstrzygnięcia w związanych z zabójstwami dokonanymi w Czeczenii sprawach przeciwko Rosji. Jedną z nich dotyczyła zabójstwa czeczeńskiej rodziny, która zginęła od ran postrzałowych, które, jak domniemywano, zadali członkowie rosyjskich służb specjalnych. ETPC wskazał, że mimo wszczęcia śledztwa w sprawie zabitych krewnych skarżącego, nigdy nie wydano nakazu dokonania sekcji zwłok ani nawet zwłok tych nie poddano oględzinom lekarza sądowego²³. W drugiej ze spraw skarżący również podnosił naruszenie prawa do życia poprzez brak skuteczności śledztwa po śmierci najbliższych zmarłych w wyniku operacji antyterrorystycznej dokonywanej we wsi, w której zamieszkiwały ofiary. W tym przypadku ETPC wskazał na daleko idące uchybienia proceduralne. Zaliczył do nich brak przeprowadzenia jakichkolwiek sekcji zwłok, co w konsekwencji przełożyło się na niemożliwość ustalenia przyczyn śmierci. Nie stanowiło usprawiedliwienia dla rządu argument wskazujący, że skarżący sprzeciwiał się ekshumacji, gdyż jakiegokolwiek działania, mające na celu uzyskania sądowego nakazu ich przeprowadzenia, nie zostały podjęte²⁴.

Termin wykonania sekcji ma również istotny wpływ na możliwość ustalenia okoliczności śmierci. Zagadnienie to zostało podjęte w sprawie *Khadzhialiyev i in. v. Rosja*, która dotyczyła uprowadzenia krewnych skarżących przez niezidentyfikowanych mężczyzn w mundurach maskujących, a następnie zabicia tychże krewnych. Odnosząc się do naruszeń, ETPC wskazał, że przeprowadzenie sekcji zwłok po trzech tygodniach od śmierci było jednym z czynników dochodzeniowych, które zostały opóźnione. Gdyby organy państwa chciały zrealizować postępowanie z należytą starannością, działania te powinny mieć miejsce wcześniej²⁵.

²² Wyrok ETPC z 25 kwietnia 2016 r. w sprawie *Petrosyan v. Azerbejdżan*, skarga nr 32427/16, p. 55

²³ Wyrok ETPC z 12 października 2006 r. w sprawie *Estamirov i inni v. Rosja*, skarga nr 60272/00, p.18.

²⁴ Wyrok ETPC z 25 września 2008 r. w sprawie *Mezhidov v. Rosja*, skarga nr 67326/01, p. 70.

²⁵ Wyrok ETPC z 6 listopada 2008 r. w sprawie *Khadzhialiyev i inni v. Rosja*, skarga nr 3013/04, p. 104.

Analizując kompletność podjęcia działań sekcyjnych na bazie sprawy dotyczącej zastrzelenia przez nieznaną sprawców kurdyjskiego lekarza, ETPC wskazał, że stwierdzenie oczywistość śmierci na skutek licznych postrzałów i w oparciu o ten wniosek odstąpienie od dokonania pełnej sekcji zwłok nie spełnia standardu rzetelności²⁶, zwłaszcza że podjęte działania nie pozwoliły na ustalenie, czy postrzały miały miejsce z tyłu, czy z przodu. Podkreślono również brak stosownych kompetencji osób przeprowadzających sekcję, gdyż byli to lekarze pierwszego kontaktu, nieposiadający kwalifikacji w zakresie medycyny sądowej.

Kwestia zwrotu ciała po dokonaniu sesji była również przedmiotem analizy orzeczniczej. W tego typu sprawach ETPC dostrzegał jednak nie tylko aspekty proceduralne, ale również bardziej wyraźnie akcentował naruszenia związane z poszanowaniem życia rodzinnego i prywatnego. W sprawie francuskiej, dotyczącej zwrotu przez szpital zwłok córki rodzicom celem jej pochowania, ETPC uznał, że wprawdzie samo przeprowadzenie sekcji było zgodne z prawem, jednak nie można uznać, by przedłużenie wydania ciała stanowiło ingerencję w życie prywatne „niezbędną w demokratycznym społeczeństwie”²⁷. Interpretacja taka determinowała szersze spojrzenie przez ETPC na okoliczności sprawy, w szczególności wzięciem pod uwagę dramatycznego dla skarżących charakteru straty ich córki, jej młodego wieku, jak również silnych więzi uczuciowych oraz znaczenia religii w życiu rodziny²⁸. Ewentualne naruszenia prawa do życia rodzinnego i prywatnego mogą mieć miejsce także wówczas, gdy wydanie celem dokonania pochówku będzie dotyczyło pobranych podczas sekcji próbek²⁹.

W kontekście rozważań dotyczących postawy rodziny wobec dokonywanej sekcji zwłok należy zwrócić uwagę również na aspekt sprzeciwu wobec takiej procedury. W sprawie *Polat v. Austria* ETPC dokonał rozstrzygnięcia związanego z prawem do poszanowania życia rodzinnego i prywatnego w kontekście braku zgody rodziców na sekcję zwłok ich przedwczesnie urodzonego i chorego dziecka. Odmowa dokonania autopsji była determinowana względami religijnymi³⁰. Analizując tę sprawę, ETPC podkreślił, że kwestia sprzeciwu wobec takiej procedury medycznej odnosi się do „drażliwych kwestii moralnych i etycznych i wymaga zachowania równowagi między konkurencyjnymi interesami prywatnymi i publicznymi”³¹. Uznając szeroki margines oceny państwa w zakresie regulacji tych konkurencyjnych interesów, jak i wskazując, że pra-

²⁶ Wyrok ETPC z 8 lipca 1999 r. w sprawie *Tanrikulu v. Turcja*, skarga nr 23763/94, p. 35.

²⁷ A. Wedeł-Domaradzka, *Śmierć a prawa człowieka*, Toruń 2011, s. 196.

²⁸ Wyrok ETPC z 30 października 2001 r. w sprawie *Pannullo i Forte v. Francja*, skarga nr 37794/97, p. 37.

²⁹ Wyrok ETPC z 30 czerwca 2011 r. w sprawie *Girard v. Francja*, skarga nr 22590/04, p. 101.

³⁰ Wyrok ETPC z 20 lipca 2021 r. w sprawie *Polat v. Austria*, skarga nr 12886/16.

³¹ *Ibidem*, p. 80.

wo austriackie nie przyznaje we wszystkich przypadkach prawa sprzeciwu wobec sekcji zwłok bliskich krewnych z powodów religijnych lub jakichkolwiek innych, ETPC stwierdził jednak, że naruszenie art. 8 i 9 EKPC miało miejsce. Argumentował to przede wszystkim brakiem zachowania odpowiedniej równowagi między konkurującymi interesami, wynikającej z całkowitego zignorowania interesu i przekonań skarżącej³². Wartym dodania jest fakt, że na uznanie naruszenia miał wpływ również standard przeprowadzenia sekcji. Dziecko zostało pozbawione organów wewnętrznych i w takim stanie jego ciało wydano rodzicom, których o tym fakcie nie poinformowano (ustalono to dopiero przed ceremonią pogrzebową). W konsekwencji w zaplanowanym terminie nie mógł odbyć się jego religijny pogrzeb. Organy wewnętrzne rodzicom wydano dopiero po dwukrotnej ingerencji Rzecznika Praw Pacjenta.

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, praktyka ETPC w zakresie orzecznictwa dotyczącego sekcji zwłok jest wysoce zróżnicowana. Dominują sprawy związane z standardem prowadzonych postępowań wyjaśniających i tym, jak duże znaczenie ma sekcja dla prawidłowego ustalenia przyczyn śmierci. Nie brakuje jednak spraw odnoszących się do ochrony życia prywatnego i rodzinnego. Wprawdzie bezpośrednio nie dotyczy to standardów wskazywanych przez ETPC co do sekcji, ale istotne jest również to, że przeprowadzone sekcje pozwalają na nieujawnienie nieprawidłowości i ustalenia naruszenia praw – jak chociażby w sprawie *Petrova v. Łotwa*³³ i *Elberte v. Łotwa*³⁴, gdzie wiedza o nielegalnych pobraniach organów wynikała właśnie z możliwości zapoznania się z dokumentacją sekcyjną.

Ekshumacja

Pojęcie ekshumacja odnosi się do jakiegokolwiek naruszenia spokoju pochowanych szczątków ludzkich poprzez ich wydobycie, czasami zbadanie i ponowne pochowanie. Powody, dla których się to robi, są zróżnicowane. Może to być brak miejsca na kolejne pochówki, przebudowa starych cmentarzy (w tym poszerzenie granic miast), indywidualna prośba związana ze zmianą miejsca pochowania, determinowana przyczynami osobistymi, w szczególności potrzebą sprawowania kultu, repatriacja zwłok oraz prowadzenie postępowań wyjaśniających okoliczności śmierci. Procedury obejmujące ekshumację są zdecydowania rzadsze niż dokonywanie sekcji zwłok. Jednakże uznaje się je również za bardziej ingerujące w prawa najbliższych, gdyż zakłócają sprawowania kultu i wywołują poczucie zakłócenia spokoju zmarłego. Tym samym koniecznym jest, by zawsze dokonywano ich z odpowiednią wrażliwością, poszanowa-

³² Ibidem, s. 91.

³³ Wyrok ETPC z 24 czerwca 2014 r. w sprawie *Petrova v. Łotwa*, skarga nr 4605/05.

³⁴ Wyrok ETPC z 13 stycznia 2015 r. w sprawie *Elberte v. Łotwa*, skarga nr 61243/08.

niem godności i szacunkiem dla ekshumowanego ciała oraz odczuć najbliższych oraz dopiero po uzyskaniu stosownych pozwoleń.

Analizy dotyczące ekshumacji są szczególnie obszerne w zakresie masowych naruszeń praw człowieka³⁵. Jednakże poza takimi sytuacjami, gdy prowadzone są międzynarodowe postępowania, za istotne uznać należy również przypadki jednostkowe, które wiążą się z śmiercią i potrzebą ekshumacji określonego zmarłego. W tym zakresie regulacje wskazane w systemie regionalnym Rady Europy są szczególnie istotne, gdyż masowe naruszenia podlegają z zasady regulacjom na poziomie uniwersalnym i wykraczają poza zakres niniejszego opracowania.

Standardy Rady Europy w zakresie ekshumacji

Regulacje poświęcone ekshumacji w ramach systemu Rady Europy nie są tak rozbudowane jak w przypadku sekcji zwłok. Z pewnością jednak uznać należy, że podstawowy dokument, jakim jest EKPC i wspomniane już wcześniej w kontekście autopsji art. 2, art. 3, art. 6, art. 14 oraz nieco odrębnie, ale i zdecydowanie szerzej art. 8 i art. 9, również będą miały zastosowanie. W odróżnieniu od rozwiązań dotyczących autopsji, Rada Europy nie wypracowała spójnego dokumentu rekomendacji, dotyczącego standardów związanych z ekshumacją. Jednakże pewne sugestie dla rozwiązań wdrażanych na poziomie krajowym można znaleźć w porozumieniu dotyczącym transportu zwłok³⁶. Zgodnie tym dokumentem ma on zastosowanie w sytuacji transportowania zwłok ludzkich z państwa wyjazdu do państwa przeznaczenia, przy czym w przypadku ekshumowanych szczątków państwem wyjazdu jest państwo, w którym miał miejsce pochówek; państwo przeznaczenia to państwo, w którym zwłoki mają być pochowane lub skremowane po dokonaniu przewozu. Co istotne, porozumienie to nie obejmuje międzynarodowego przewozu prochów. Umowa zawiera odwołania do rozwiązań krajowych w zakresie wydawania *laissez-passer* i dopuszcza jego wydanie tylko w przypadku, gdy wymagania krajowe dotyczące procedury ekshumacji zostały spełnione. W tym też kierunku (rozwiązań krajowych) przebiega analiza dokonywana na gruncie konkretnych spraw przez ETPC.

³⁵ R. Oyola, *Dignification of victims through exhumations in Colombia*, „Human Rights Review” 2021, vol. 22, s. 483–499, DOI: 10.1007/s12142-021-00632-2; R. Korman, *Bury or display?*, „Human Remains and Identification” 2017, <https://www.manchesteropenhive.com/view/9781526125019/9781526125019.00015.xml> (data dostępu: 31.12.2022); E.D. Williams, J.D. Crews, *From dust to dust: ethical and practical issues involved in the location, exhumation, and identification of bodies from mass graves*, „Croatian Medical Journal” 2003, vol. 44(3); F. Ferrándiz, A.C.G.M. Robben (red.), *Necropolitics: mass graves and exhumations in the age of human rights*, Philadelphia 2015.

³⁶ Agreement on the Transfer of Corpses 26 October 1973, European Treaty Series, no. 80.

Praktyka orzecznicza ETPC

ETPC nie miał zbyt wielu okazji, by zajmować się problematyką dotyczącą ekshumacji³⁷. Zagadnienie to zostało jednak podjęte w kilku orzeczeniach w następujących kontekstach: ekshumacji dokonywanej w związku z wolą przeniesienia zwłok bliskiego zmarłego na inne miejsce pochówku³⁸, wyrażeniem sprzeciwu wobec dokonywanej ekshumacji dokonywanej przez organy państwowe³⁹, konfliktem krewnych co do dokonywanej ekshumacji⁴⁰.

Jeśli chodzi o kwestię dopuszczalności przeniesienia miejsca pochówku zmarłego i wystąpienie o konieczną w tym zakresie zgodę organów administracji, to zagadnieniem tym zająć musiał się ETPC w sprawie *Elli Poluhas Dödsbo v. Szwecja*. Skarżąca pragnęła dokonać zmiany miejsca pochówku swojego męża w związku ze zmianą własnego miejsca zamieszkania i potrzebą kontynuowania kultu zmarłego, polegającą na regularnym odwiedzaniu jego nagrobka. Zdaniem organów krajowych taka inicjatywa została uznana za niedopuszczalną. W konsekwencji w swojej skardze do ETPC skarżąca podniosła, że dokonana odmowa zezwolenia na przeniesienie urny zawierającej prochy jej męża na cmentarz rodzinny w Sztokholmie stanowiła naruszenie art. 8 EKPC, chroniący – nie zawsze wyraźnie przez ETPC rozróżniane – prawo do poszanowania życia prywatnego i życia rodzinnego⁴¹. W opinii ETPC pojęcie życie prywatne i rodzinne, na które powoływała się skarżąca, rozumiane musi być szeroko⁴². Zauważono przy tym, że rząd szwedzki nie kwestionował faktu, że odmowa zezwolenia na usunięcie urny wiązało się z ingerencją w życie prywatne skarżącej, ale należy rozważyć, czy ingerencja ta była uzasadniona w oparciu o art. 8 ust. 2 EKPC⁴³. Zdaniem ETPC jest to zagadnienia na tyle ważne i charakteryzujące się daleko idącą delikatnością, że uzasadnia to przyznanie państwu szerokiego marginesu oceny⁴⁴. Stwierdzając brak naruszenia art. 8, ETPC podkreślił, że nic nie wskazywało, aby mąż

³⁷ D. Utrilla, *On exhumation of human remains: Strasbourg's standards*, „EU Law Live” 2020, 11 June.

³⁸ Wyrok ETPC z 17 stycznia 2006 r. w sprawie *Elli Poluhas Dödsbo v. Szwecja*, skarga nr 61564/00.

³⁹ Wyrok ETPC z 20 września 2018 r. w sprawie *Solska i Rybicka v. Polska*, skarga nr 30491/17.

⁴⁰ Wyrok ETPC z 9 czerwca 2020 r. w sprawie *Drašković v. Czarnogóra*, skarga nr 40597/17.

⁴¹ W. Schabas, *The European Convention on Human Rights. A commentary*, Oxford 2015, s. 366.

⁴² Tak również: wyrok ETPC z 30 października 2001 r. w sprawie *Pannullo i Forte v. Francja*, skarga nr 37794/97, p. 35; M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] idem, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej konwencji praw człowieka*, wyd. ósme, Warszawa 2021, art. 8.

⁴³ Tym samym czy była to ingerencja niezbędna w demokratycznym społeczeństwie w celu zapobieżenia zakłóceniu porządku, ochrony moralności i/lub ochrony praw innych osób.

⁴⁴ R. Sandberg, *Human rights and human remains: the Impact of Dödsbo v. Sweden*, „Ecclesiastical Law Journal” 2006, vol. 8(39), s. 456, DOI: 10.1017/S0956618X00006736.

skarżącej nie został pochowany zgodnie z własną wolą oraz że gdyby ta wola miała dotyczyć innego miejsca pochówku, a nie tego, gdzie rzeczywiście został on pochowany, to mógł za życia podjąć stosowne w tym zakresie działania. Z argumentacją ETPC w tej sprawie trudno się jednak zgodzić, biorąc pod uwagę okoliczności przywołane w zdaniu odrębnym sędziów Ürmen, Ugrekhelidze i Mularoni. Sędziowie ci trafnie wskazali, że sam fakt dokonania przeniesienia urny z prochami z jednego miejsca kultu do innego trudno ocenić jako naruszający godność miejsca pochówku. W rzeczonyj sprawie nie miał również miejsca jakikolwiek konflikt między krewnymi; co więcej, wszyscy bliscy (skarżąca i jej dzieci) zgadzali się na jego dokonanie. Jak wynikało z wypowiedzi sędziów, jest prawdą, że nie ma dowodów na to, by mąż został pochowany sprzecznie z własnym życzeniem, ale jest również prawdą, że nie wyraził on żadnego życzenia co do miejsca pochówku, a tym samym pozostawił tę decyzję swoim krewnym. Ponadto, biorąc pod uwagę wpływ czasu od śmierci małżonki i fakt, że skarżąca chciała przenieść się do Sztokholmu, by być bliżej dzieci, których wsparcia zapewne w starszym wielu potrzebowała, pozbawienie jej możliwości dalszego nieutrudnionego sprawowania kultu nie znajduje uzasadnienie w „konieczności ingerencji w demokratycznym społeczeństwie”. Nie można zapomnieć, że kwestie kultu osoby zmarłej, w tym pamięć o niej, jak też możliwość zastosowania zindywidualizowanych praktyk dotyczących miejsca jej pochowania, stanowią wielowiekową tradycję, znaną niemal wszystkim kręgom kulturowym⁴⁵.

Aspektami sprzeciwu bliskich wobec dokonywania ekshumacji zajął się ETPC sprawie *Solska i Rybicka v. Polska*⁴⁶. Skarżące w tej sprawie zarzuciły, że ekshumacja szczątków ich mężów, którzy zginęli w katastrofie smoleńskiej, stanowiła naruszenie art. 8 EKPC. Postanowienie o potrzebie ponownego przeprowadzenia sekcji zwłok wydał prokurator Prokuratury Krajowej, determinując swoją decyzję faktem braku rzetelności w przeprowadzonych przez stronę rosyjską sekcjach zwłok. W opinii skarżących, wydając taką decyzję, prokurator nie uwzględnił przepisów Konstytucji RP oraz nie uwzględnił prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego. Mimo sprzeciwów, ekshumacji dokonano. W swojej skardze skarżące wskazały, że ekshumacja, która przeprowadzono, dokonana była bez ich zgody i kontroli, a to stanowiło arbitralną ingerencję w ich prawa wynikające z art. 8 EKPC⁴⁷. Oceniając tę sprawę, ETPC wskazał, że możliwym jest, by prawo do poszanowania życia prywatnego rodzinnego obejmowało również pewne relacje następujące po

⁴⁵ A. Wedel-Domaradzka, *Prawo do kultu osoby zmarłej w kontekście możliwości uczestnictwa w pogrzebie osób pozbawionych wolności – uwagi na tle orzecznictwa ETPC wobec Polski*, [w:] E. Karska (red.), *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne*, Warszawa 2013, s. 272.

⁴⁶ Wyrok ETPC z 20 września 2018 r. w sprawie *Solska i Rybicka v. Polska*, skarga nr 30491/17.

⁴⁷ Ibidem, s. 54.

śmierć⁴⁸. Wskazał również, że władze krajowe mają obowiązek zapewnienia równowagi między prawami skarżących a realizacją standardu skutecznego śledztwa, które przeważać może nad interesem najbliższych. Jednakże najbliższym powinny zostać w takim przypadku zapewnione środki proceduralne, umożliwiające kontrolę prawidłowości postępowania prokuratora. Z uwagi na fakt, że skarżące nie miały formalnej możliwości wniesienia zażalenia na niektóre postanowienia podczas postępowania krajowego związanego z ekshumacją miało miejsce naruszenie art. 8.

Odniesienie ETPC do konfliktu między krewnymi w zakresie dokonywania ekshumacji miało miejsce w sprawie *Drašković v. Czarnogóra*⁴⁹. Skarżąca w tej sprawie chciała dokonać ekshumacji oraz przeniesienia szczątków męża z Czarnogóry do Bośni i Hercegowiny. Inicjatywie tej sprzeciwił się bratanek skarżącej, na którego działce miał miejsce pochówek męża skarżącej. Badając tę sprawę, ETPC stwierdził, że skarga znajduje się w zakresie badania art. 8 oraz potwierdził swoje wcześniejsze wnioski sprawie *Elli Poluhas Dödsbo* co do tego, że państwowym w sprawach związanych z ekshumacją należy przyznać szeroki margines oceny⁵⁰. Odnosząc się do standardów prawnych przewidzianych przez regulacje krajowe, stwierdził jednak, że brakuje w nich określenia warunków i sposobów ekshumacji, jak również przenoszenia osób zmarłych. Nie ma również jakiegokolwiek aktu prawnego, który określałby merytoryczne standardy rozstrzygania sporów zaistniałych między członkami rodziny a dotyczących ekshumacji, miejsca spoczynku czy losów szczątków zmarłego krewnego. Ponadto nie określono organu odpowiedzialnego za rozstrzygnięcie takich sporów⁵¹. Tym samym, z uwagi na brak możliwości proceduralnych dochodzenia swoich uprawnień przez skarżącą, stwierdzono naruszenie art. 8 EKPC.

Odnosząc się od tematyki ekshumacji i wniosków, jakie wynikają z orzecznictwa ETPC, należy stwierdzić, że Trybunał miał w przeważającej większości przypadków okazję orzekać jedynie w kwestiach proceduralnych. Tym samym trudno ustalić istnienie szerszych rozważań związanych z potrzebą zaakcentowania przez ETPC wrażliwości ekshumacji i konfrontacji jej z potrzebami bliskich oraz ich prawem do sprawowania kultu. Orzeczenie w sprawie przeciwko Szwecji nie było jednomyślne i wydaje się, że zabrakło w nim zrozumienia dla potrzeb związanych z kultem. W tym aspekcie nie stanowi to najlepszego świadectwa wobec rzetelności ETPC, gdy w przypadku rozważań

⁴⁸ Szerzej: A. Wedeł-Domaradzka, *Prawa człowieka a kres życia – 25 lat doświadczeń w systemie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] M. Jastrzębski, A. Wedeł-Domaradzka (red.), *Prawa człowieka w Polsce – perspektywa 25 lat ratyfikacji Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, Bydgoszcz 2020, s. 59–61 i przywołane tam orzecznictwo.

⁴⁹ Wyrok ETPC z 9 czerwca 2020 r. w sprawie *Drašković v. Czarnogóra*, skarga nr 40597/17.

⁵⁰ Ibidem, p. 52.

⁵¹ Ibidem, p. 56.

spraw trudnych próbuje uciekać, zasłaniając się szerokim marginesem oceny państwa.

Wnioski

Przedstawione rozwiązania prawne oraz praktyka orzecznictwa ETPC pozwalają na sformułowanie pewnych wniosków związanych z zakresem regulacji, jaki przyjęty został na poziomie Rady Europy, orzeczeniami i zakresem orzeczeń wydanych przez ETPC.

Po pierwsze, należy zauważyć dużą przewagę spraw związanych z sekcją zwłok i to głównie w kontekście standardów prowadzonych postępowań, mających na celu wyjaśnienie okoliczności śmierci o charakterze nagłym nad wyjaśnianiem przyczyn śmierci w zakładach opieki zdrowotnej. Nawet w przypadkach, gdy ETPC rozstrzyga sprawy, w których w ramach jednego stanu faktycznego występują zarówno problemy dotyczące sekcji zwłok, jak i ekshumacji, więcej kontrowersji budzą same sekcje i standard ich prowadzenia. Stanowi to dowód na mniej rzetelne uregulowanie w przepisach krajowych tychże procedur.

Po drugie, co zaskakujące, rozważając sprawy związane z autopsją – tak silnie determinowane wysokimi wymaganiami stawianymi postępowaniom – ETPC nie odwołuje się w swoich orzeczeniach do treści przyjętej przez Komitet Ministrów rekomendacji. Jest to brak dość zaskakujący, gdyż zazwyczaj orzecznictwo ETPC charakteryzuje szeroka analiza zarówno standardów *soft law*, jak i *hard law*, a także wieloaspektowe spektrum analiz odnoszących się do podejmowanej w tych dokumentach problematyki.

Po trzecie, biorąc pod uwagę szczególną sensytywność tematu w tym zakresie, należałoby postulować na poziomie uniwersalnym⁵² działania akcentujące etyczne i religijne znaczenie sekcji zwłok i wprowadzić regulacje mające na celu dążenia do poszanowania kultury i zwyczajów wszystkich osób, których dotyczy dochodzenie, a także życzeń członków rodziny. Jak podkreślono w sprawozdaniu Specjalnego Sprawozdawcy ds. egzekucji pozasądowych, dorażnych lub samowolnych „osoba poddana sekcji zwłok zwykle zmarła niedawno. Dla krewnych i przyjaciół zmarły zachowuje cechy osoby”. Jednocześnie nie można zapomnieć o obowiązku przeprowadzenia skutecznego dochodzenia.

Z powyższym wnioskiem związany jest kolejny aspekt, odnoszący się do daleko idących podobieństw między sekcją zwłok a ekshumacją w kontekście zgody i poszanowania praw rodziny. Wydaje się, że ważne byłoby na poziomie

⁵² Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Morris Tidball-Binz, Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development Medico-legal death investigations 16 June 2022, A/HRC/50/34.

Rady Europy przygotowanie dokumentu, który wskazywałby na potrzeby członków rodziny i bliskich zmarłego w sytuacjach, w których mają mieć miejsce sekcje zwłok lub ekshumacje. W wielu przypadkach brakuje wrażliwości, w tym wrażliwości personelu medycznego, administracyjnego czy służb, co do potrzeby wytłumaczenia konieczności przeprowadzenia tych procedur i ich znaczenia dla ustalenia prawdy o losach zmarłego. Brakuje również wytycznych zawierających potrzebę podjęcia prób pogodzenia różnych interesów w sferze osób bliskich. ETPC wskazał w sprawie *Drašković v. Czarnogóra*, że interes osób bliskich dotkniętych procedurami ekshumacyjnymi należy rozważać nie tylko w kontekście roli społeczeństwa w zapewnieniu świętości grobów, ale także w kontekście realizacji praw wszystkich bliskich, którzy mogą poczuć się dotknięci procedurą⁵³. Tej potrzeby równoważenia interesów brakuje również w zakresie standardów o charakterze rekomendacji i w wyraźnym zaakcentowaniu potrzeby zastosowania tegoż wyważenia przez praktykę władz krajowych. Pozostawienie tym władzom szerokiego marginesu oceny nie stanowi przeciwskazania do przyjęcia rozwiązań, które wskazują, jakie elementy w zakresie tego marginesu powinny być przez władze krajowe brane pod uwagę.

Wykaz literatury

- Brinkmann B., *Harmonization of medico-legal autopsy rules. Committee of Ministers. Council of Europe*, „International Journal of Legal Medicine” 1999, vol. 13(1), DOI: 10.1007/s004140050271.
- Bronk A., *Kategoria godności człowieka w świetle hermeneutyki*, „Analiza i Egzystencja” 2012, nr 19.
- Ferrándiz F., Robben A.C.G.M. (red.), *Necropolitics: mass graves and exhumations in the age of human rights*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2015.
- Grotius H., *The rights of war and peace*, http://files.libertyfund.org/files/1947/1032-02_LFeBk.pdf.
- Korman R., *Bury or display?*, „Human Remains and Identification” 2017, <https://www.manchesteropenhive.com/view/9781526125019/9781526125019.00015.xml>.
- Lewandowski M., *Standard adekwatnego i skutecznego śledztwa w rozumieniu orzecznictwa strasburskiego Polski*, „Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2012, nr 3.
- Nowicki M.A., *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] idem, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej konwencji praw człowieka*, wyd. ósme, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Nowicki M.A., *Maskhadova i inni przeciwko Rosji – wyrok ETPC z dnia 6 czerwca 2013 r., skarga nr 18071/05*, [w:] idem, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń*, 2013, Lex.

⁵³ Wyrok ETPC z 9 czerwca 2020 r. w sprawie *Drašković v. Czarnogóra*, skarga nr 40597/17, p. 53.

- Nowicki M.A., *Tanrikulu przeciwko Turcji – wyrok ETPC z dnia 8 lipca 1999 r., skarga nr 23763/94*, [w:] idem, *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Zakamycze, Kraków 2005.
- Oyola R., *Dignification of victims through exhumations in Colombia*, „Human Rights Review” 2021, vol. 22, DOI: 10.1007/s12142-021-00632-2.
- Sandberg R., *Human rights and human remains: the Impact of Dödsbo v. Sweden*, „Ecclesiastical Law Journal” 2006, vol. 8(39), s. 456, DOI: 10.1017/S0956618X00006736.
- Schabas W., *The European Convention on Human Rights. A commentary*, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Tomczak P., Cook E.A., *Bereaved family ‘involvement’ in (prisoner) death investigations: whose ‘satisfaction?’*, „Social & Legal Studies” 2022.
- Utrilla D., *On exhumation of human remains: Strasbourg’s standards*, „EU Law Live” 2020, 11 June.
- Wedel-Domaradzka A., *Prawa człowieka a kres życia – 25 lat doświadczeń w systemie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] M. Jastrzębski, A. Wedel-Domaradzka (red.), *Prawa człowieka w Polsce – perspektywa 25 lat ratyfikacji Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, Wyd. UKW, Bydgoszcz 2020.
- Wedel-Domaradzka A., *Prawo do kultu osoby zmarłej w kontekście możliwości uczestnictwa w pogrzebie osób pozbawionych wolności – uwagi na tle orzecznictwa ETPC wobec Polski*, [w:] E. Karska (red.), *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne*, Oficyna Wydawnicza „Mówią Wieki”, Warszawa 2013.
- Wedel-Domaradzka A., *Śmierć a prawa człowieka*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Williams E.D., Crews J.D., *From dust to dust: ethical and practical issues involved in the location, exhumation, and identification of bodies from mass graves*, „Croatian Medical Journal” 2003, vol. 44(3).

Summary

Human rights standards considering autopsy and exhumation – reflections on the law and practice of the Council of Europe

Keywords: human rights, dignity, exhumation, autopsy, dignity of the individual, cult of the dead, Council of Europe.

Autopsy and exhumation are considered to violate one of the greatest sanctities for humanity, which is the peace of the dead. Most religions and cultures advocate almost absolute respect for this value. However, there are situations where it is necessary to intervene in this peace. These interventions are justified by the need to establish the causes of death, the circumstances of death, the fate of the deceased or the need for proper worship. It is essential, however, that the interference is carried out to the highest possible standard

of conduct. Unfortunately, this standard is only sometimes achievable at the national level. Due to the universality of values, much in this respect can be gleaned from the law-making activity of the Council of Europe and the jurisprudence of the European Court of Human Rights. The analysis aims to reconstruct this standard and to indicate its effectiveness and the possible need for changes or additions. It also provides an insight into the most frequent causes of violations of the rights of individuals who are the relatives of the deceased.